

پاندمی کرونا و تحلیل پلی هیوریستیکی سیاست خارجی ایران

شهرروز شریعتی*
امین یوسفی**

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

واکنش رهبران سیاسی به دنیاگیری ویروس کووید-۱۹ و نحوه تصمیم‌گیری سیاستمداران در شرایط گسترش این بیماری، از منابع جدید فهم سیاست خارجی کشورها و سیاست بین‌الملل به‌شمار می‌آید. در همین حال، در مطالعه بحران‌های جهانی‌ای که مستلزم واکنش سریع و مستقیم رهبران هستند، به این سبب که برپایه نظریه‌های تصمیم‌گیری، رفتار اشخاص، افراد، یا گروه‌هایی که در جایگاه تصمیم‌گیری و تدبیر بحران فعالیت می‌کنند، بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد، می‌توان دستاوردهای نظری و عملی بیشتری را برای

* (نویسنده مسئول) استادیار گروه علوم سیاسی (مسائل ایران)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، (shariati@modares.ac.ir)

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران، (yousefi931@atu.ac.ir)

تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۶/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۲

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۹، صص ۱۴۶-۱۱۹

تحلیل سیاست خارجی کشورها ارائه داد. از دیدگاه نظریه «پلی هیوریستیک» که به سازوکارهای شناختی مورد استفاده تصمیم‌گیرندگان، هنگام تصمیم‌گیری‌های پیچیده سیاست خارجی اشاره دارد، رهبران و تصمیم‌سازان، دستاوردها و زیان‌دیدگی‌ها را به گونه‌ای سیاسی و نه اقتصادی می‌سنجند. برپایه این نظریه، تصمیم‌گیران در زمان تصمیم‌گیری، از یک سو، بدیل‌هایی که از چشم‌انداز بقای سیاسی برایشان نپذیرفتنی است، را رد می‌کنند و از سوی دیگر، بدیل‌های خود را از زیرمجموعه بدیل‌های باقی‌مانده با در نظر گرفتن افزایش منافع و کاهش آسیب‌ها انتخاب می‌کنند. این مقاله با بهره‌گیری از آموزه‌های نظریه پلی‌هیوریستیک و با روش تحلیل پسارویدادی، به این پرسش پاسخ می‌دهد که «تصمیم‌سازان جمهوری اسلامی ایران، چگونه کوشیده‌اند در بحران کرونا، خود را از انزوای بین‌المللی ناشی از تحریم‌های آمریکا خارج کنند و این تصمیم‌گیری‌ها در شرایط کرونا، چه پیامدهایی برای آینده سیاست خارجی ایران دارد؟». یافته‌های این پژوهش نشان داده است که دنیاگیری کرونا و حوادث مشابه آن، نمی‌تواند هیچ‌گونه تغییر ماهوی‌ای را در باورها و دیدگاه‌های تصمیم‌گیران عرصه سیاست خارجی ایران ایجاد کند، اگرچه تا حدودی از قابلیت استفاده تاکتیکی برخوردار است.

واژگان کلیدی: کرونا، ایران، آمریکا، سیاست خارجی، پلی‌هیوریستیک

مقدمه

گسترش ویروس کووید-۱۹ در جهان و قدرت بالای سرایت آن که سبب‌ساز تفاوت آن با بیماری‌های دیگر همچون آنفلوانزا، سارس، مرس، و... شد، سرآغاز گفت‌وگوهای سیاسی پرشماری در جهان بوده است و سیاستمداران و دیپلمات‌ها در عرصه بین‌الملل کوشیده‌اند از تهدید حاصل از این بیماری نیز برای پیشینه‌سازی منافع و تبیین مواضع بین‌المللی خود بهره‌برداری کنند. مروری بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از زمان تشدید پاندمی کرونا، بیانگر این نکته است که گسترش کرونا، تأثیراتی بر دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران داشته و ایران کوشیده است از این فرصت برای کاهش فشار تحریم‌های آمریکا و برون‌رفت از شرایط دشوار خود بهره‌برداری کند. این مقاله با مفروض داشتن این نکته که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مبتنی بر عناصر ویژه هویتی و درعین حال هنجاری است، با تحلیلی پسا‌رویدادی می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که «صورت‌بندی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بحران پاندمی کرونا، چگونه بوده است و تصمیم‌گیری‌های ایران در شرایط کرونا چه پیامدهایی برای آینده سیاست خارجی ایران دارد؟»

در پاسخ به پرسش یادشده، با استفاده از آموزه‌های نظری «پلی‌هیوریستیک»^۱، این فرضیه به آزمون گذاشته شد که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بدون هرگونه تغییر بنیادین و در چارچوب اهداف و راهبردهای پیشین خود، تنها از بحران کرونا به‌عنوان فرصت جدیدی در راستای تعامل سازنده هم‌زمان با غرب و شرق و همسایگان عرب استفاده می‌کند و درعین حال، از طریق تلاش برای

محکوم‌سازی بین‌المللی آمریکا و توسعه همکاری با برخی نهادها و سازمان‌های بین‌المللی، می‌کوشد بخشی از منافع ازدست‌رفته خود را پیگیری کند. به‌بیان‌بہتر، همه‌گیری کرونا و تهدید ناشی از این بیماری برای جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان نظام سیاسی زیر فشار رژیم کم‌سابقه تحریم‌های بین‌المللی و درعین‌حال، یکی از کشورهایی که بیشترین شمار مرگ‌ومیر ناشی از کرونا را به‌نام خود ثبت کرده است، نه‌تنها سبب فراروی ایران از پایبندی به اصول سیاست خارجی خود نشده است، بلکه این کشور را در مسیر استفاده از کرونا به‌عنوان ابزار جدید سیاسی قرار داده است.

نوآوری این پژوهش، نخست از منظر چارچوب نظری و دیگر در موضوع پاندمی کرونا و سیاست خارجی ایران است که دست‌کم تاکنون در تحلیل‌های دانشگاهی به زبان فارسی، مشاهده نشده است.

۱. چارچوب نظری پژوهش

در شرایطی که نظریه‌های سنتی تصمیم‌گیری، به‌عنوان یکی از سطوح تحلیل مسائل بین‌المللی، استدلال می‌کنند که مدل‌های سیاست بوروکراتیک، عقلانی، و سازمانی باید برای توضیح تصمیم‌ها ترکیب شوند، نظریه «پلی‌هیوریستیک»، پلی بین دیدگاه‌های شناختی و عقلانی است؛ به‌بیان‌دیگر، در شرایطی که برخی تصمیم‌ها دربرگیرنده منافع ملی حیاتی هستند و برخی موقعیت‌ها و چالش‌ها برای تصمیم‌گیران ارشد کشورها چندان آشنا نیستند، نظریه پلی‌هیوریستیک، یک نوآوری است که در آن تصمیم‌گیرندگان از طریق تصمیم‌گیری در دو مرحله، محیط پیرامون خود را با توجه به «اضطراب»^۱ و «محدودیت زمانی»^۲، ساده می‌کنند (میتز و دی‌روئن^۳، ۲۰۱۰: ۷۸).

مفهوم تصمیم‌گیری «پلی‌هیوریستیک» که برگرفته از دو واژه پلی^۴ (بسیار) و

1. Stress
2. Time Constraints
3. Mintz & DeRouen Jr
4. Poly

هیوریستیک^۱ (نویابی) است، به سازوکارهای شناختی مورد استفاده تصمیم‌گیرندگان برای ساده کردن تصمیم‌های پیچیده سیاست خارجی اشاره می‌کند و بر این نکته تأکید دارد که رهبران سیاسی، دستاوردها و زیان‌دیدگی‌ها را با توجه به شرایط سیاسی خود می‌سنجند (میتنز، ۲۰۰۴: ۶). این نظریه در تحلیل روابط بین‌الملل، به‌ویژه تصمیم‌گیری در مورد واکنش ابتدایی به بحران‌ها و پایان دادن به بحران، کاربردپذیر است (میتنز، ۲۰۰۴: ۴).

بر پایه این نظریه، تمام تصمیم‌ها، روندی دومارحله‌ای دارند که در مرحله نخست، رهبران با کمک «میانبرهای ادراکی^۲»، مسئله تصمیم‌گیری را ساده می‌کنند و سپس، بدیل‌های باقی‌مانده را با استفاده از «محاسبات تحلیلی^۳» و انتخاب عقلانی، ارزیابی می‌کنند. میانبرهای تصمیم‌گیری در این نظریه، آشکارا در بردارنده کنار گذاشتن برخی از بدیل‌هایی هستند که از منظر تجربی (یا تاریخی) با ادراک تصمیم‌گیران ناهمخوان است و در عین حال، به‌هیچ‌روی، برای بقای سیاسی آنان مناسب نیست. همچنین، این نظریه بر این نکته تأکید دارد که این شیوه تحلیل رویدادهای منجر به تصمیم‌گیری، می‌تواند «صرف‌نظر از ملیت و موضع ایدئولوژیک» و نوع حکومت، بهترین تحلیل درباره واقعیت‌های منجر به یک تصمیم باشد (نیک، ۲۰۱۹: ۳۱-۳۰).

به این ترتیب، بر پایه این نظریه که با مکتب شناختی تصمیم‌گیری همسو است، روش‌های اکتشافی سیاسی شناختی در نخستین مرحله از تصمیم‌گیری مهم‌تر هستند و محاسبات عقلانی و حداکثرکننده در مرحله دوم تصمیم‌گیری و پس از حذف بدیل‌هایی که از منظر شناختی تصمیم‌گیران، فاقد رسمیت هستند، انجام می‌شود (میتنز و دی‌روئن، ۲۰۱۰: ۷۸؛ نیک، ۲۰۱۹: ۷۸).

نکته مهم دیگر برای ترجیح این چارچوب نظری در این نکته نهفته است که این نظریه، به‌گونه‌ای چشمگیر با نظریه‌های پایان جنگ، مانند نگرش «بازیگر

1. Heuristic
2. Cognitive Shortcuts
3. Analytical Calculations
4. Neack

خردمند» و «نظریه بازی‌ها» متفاوت است، زیرا تأکید آن به جای محاسبات عقلانی کلاسیک، بر روش‌های اکتشافی تصمیم‌گیری و پردازش اطلاعات است و استدلال «سیاست داخلی به‌عنوان جوهر تصمیم» را با مدل‌های عقلانی تصمیم‌گیری، ادغام می‌کند و اهمیت عمده سیاست داخلی در سیاست‌گذاری مسائل خارجی، در ادبیات این نظریه به‌شدت نمایان است.

همچنین، این نظریه، با توجه به تأکید خود بر اینکه دستاوردها یا زیان‌دیدگی‌ها و خطرهای پاداش‌ها، باید در شرایط سیاسی (و نه اقتصادی) نگریسته شوند، تحلیل مناسب‌تری برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است که همواره بر دستاوردهای سیاسی و حتی فلسفی، بیش از دستاوردهای اقتصادی در نظام بین‌الملل تأکید دارد.

انعطاف این نظریه، برای تحلیل رویدادهای منجر به تصمیم‌گیری‌های سرنوشت‌ساز، یکی دیگر از مزیت‌های این چارچوب فکری است. پلی‌هیوریستیک‌ها استدلال می‌کنند، یک رهبر شاید در طول مذاکرات صلح بیش‌ازحد «ضعیف» یا شاید بیش‌ازحد «تهاجمی» به‌نظر برسد و در هر دو شرایط نیز حمایت داخلی و در نتیجه، قدرت را از دست بدهد. این نظریه‌پردازان همچنین استدلال می‌کنند، مردم نیز ممکن است بخواهند که رهبرشان دشمنی‌های دیرین را پایان دهد یا برعکس در شرایطی، خواستار این باشند که رهبران بر طبل جنگ بکوبند. از این چشم‌انداز، زمانی که مردم، جنگ را غیرقانونی یا غیراخلاقی به‌شمار آورند، ممکن است روحیه‌شان به‌سوی همکاری با خارج متمایل شود یا چنانچه شهروندان یک کشور احساس کنند که کشورشان در نهایت می‌تواند هدف تهاجم قرار گیرد، روحیه‌شان به‌سوی عدم‌دشمنی گرایش پیدا می‌کند. در این شرایط، رهبران همواره با این تصمیم روبه‌رو هستند که آیا سطح دشمنی را حفظ کنند، آن را افزایش دهند، یا به درگیری پایان دهند (میتز و دی‌روئن، ۲۰۱۰: ۸۶-۸۵).

برپایه آنچه گفته شد، نظریه تصمیم‌گیری پلی‌هیوریستیک، تأییدگر مزیت نظری «غیرکل‌نگر»^۱ است که بر مبنای آن استدلال می‌شود، تصمیم‌گیر همه گزینه‌های

1. Non Holistic

پاسخ به یک بحران را پیش از تصمیم‌گیری در نظر نمی‌گیرد و سرانجام، انتخاب بدیل مشخص براساس نظم (دیپلماتیک، اقتصادی، نظامی، و سیاسی) موجود، انجام می‌شود (دیزی و کارلسون^۱، ۲۰۰۴: ۳۹-۴۰).

مدل‌های هیوریستیک‌محور، برای تحلیل و تصمیم‌گیری‌ها، زمانی بسیار مناسب هستند که یک هدف یا نتیجه در اولویت باشد؛ برای مثال، زمانی که سیاست‌های داخلی بسیار مورد توجه هستند، تمام ابعاد دیگر کم‌رنگ می‌شوند و روند تصمیم‌گیری کارآمد می‌شود. سیاست داخلی به شرط لازم تبدیل می‌شود و پیامدهای پرشمار نباید به موازات کثرت موازنه‌ها بررسی شوند (میتنز و نهیمیا و دی‌روئن، ۱۹۹۴: ۴۴۸-۴۴۹).

سرانجام، درحالی‌که تعدادی از نظریه‌های تصمیم‌گیری سیاسی در اقتصاد ریشه دارد، نظریه پلی‌هیوریستیک، نظریه‌ای سیاسی است و مفروض اصلی آن این است که رهبران از بی‌اعتباری و زیان‌های سیاسی بزرگ می‌گریزند و همواره گمان می‌کنند چنین زیان‌هایی برای آنان جبران‌ناپذیر است. به نظر پلی‌هیوریستیک‌ها، رهبران در جوامع دموکراتیک و همچنین، در جوامع غیردموکراتیک از این الگو استفاده می‌کنند و می‌توان آن را برای تحلیل، توضیح، و پیش‌بینی تصمیم‌های رهبران در مورد سیاست خارجی و سیاست امنیت ملی به کار برد.

روند تحلیل پلی‌هیوریستیک نیز دربردارنده دو گام مهم است؛ گام نخست، کشف خاستگاه تصمیم رهبران و گام بعدی، بررسی‌های پلی‌هیوریستیک برای توضیح و پیش‌بینی انتخاب نهایی است (میتنز، ۲۰۰۵: ۹۵).

همان‌گونه که اشاره شد، اصل مهم این نظریه این است که رهبران در زمان تصمیم‌گیری از بیش از یک راهبرد مشخص استفاده می‌کنند و از سیاست‌هایی که نتیجه آن «خسارت بزرگ^۲» و «جبران‌ناپذیر^۳» برای وجهه‌شان باشد، دوری می‌کنند و هنگام تحلیل، تنها به گزینه‌های باقی‌مانده پس از این غربال‌گری ابتدایی نظر دارند (میتنز و دی‌روئن، ۲۰۱۰: ۷۸-۷۹). به این ترتیب، از آنجاکه نظریه پلی‌هیوریستیک

1. Dacey and Carlson
2. Major Loss
3. Non Compensator

برای توضیح تصمیم‌های رهبرانی که همواره نگران تهدیدهای موجود برای «برزیستن^۱»، «قدرت سیاسی^۲»، و «مشروعیت» خود هستند و همچنین، تصمیم‌های گروهی، تصمیم‌های متوالی، و تصمیم‌های مربوط به شرایط راهبردی، تصمیم‌پذیر است، به‌عنوان چارچوب نظری این نوشتار برای تحلیل سیاست خارجی ایران هنگام بحران همه‌گیری جهانی کرونا، در نظر گرفته شده است. مقاله در این چارچوب نظری، پس از مروری بر اهداف راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، به چگونگی انتخاب گزینه‌های تصمیم‌گیری در پاسخ به بحران کرونا در محدوده شناختی تصمیم‌گیران پرداخته است.

۲. اهداف راهبردی تصمیم‌گیران در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

فهم تصمیم‌سازی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب نظریه پلی‌هیوریتیک، نیازمند دانستن گزاره‌هایی است که تصمیم‌گیران در این نظام سیاسی، به‌لحاظ شناختی، کنار می‌گذارند. مروری بر ادبیات سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران طی ۴ دهه گذشته، بیانگر این نکته است که با وجود برخی موارد استثنایی، تصمیم‌گیران در مواضع اعلامی و اعلانی خود در سیاست خارجی، خواسته یا ناخواسته، در چارچوب قانون اساسی رفتار کرده‌اند. براین اساس، اصل ۱۵۳ قانون اساسی، یکی از اهداف مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی را اتخاذ سیاست‌ها و تدابیری برای حفظ استقلال همه‌جانبه معرفی می‌کند. در همین حال، راهبرد عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آن را با نفی هرگونه سلطه‌جویی همراه کرده است — یکی دیگر از اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آید؛ برای مثال، در بخشی از اصل ۱۵۲ قانون اساسی تصریح شده است: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برپایه «...عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیرمحابر استوار است». این هدف، در بند «ج» ششمین رکن حکومت جمهوری اسلامی، گنجانده شده در اصل دوم و در بند پنجم از اصل سوم نیز تکرار شده و

1. Survival
2. Political Strength

براساس آن، تصریح شده است که جمهوری اسلامی، برای تحقق اهداف دیگر خود باید مانع نفوذ بیگانگان در کشور شود و هرگونه شیوه استعماری را نیز باید به طور کامل طرد کند. افزون بر این، اصل ۱۵۳ قانون اساسی نیز انعقاد هرگونه قراردادی که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی، اقتصادی، فرهنگ، ارتش، و شئون دیگر کشور شود را به کلی ممنوع دانسته و به گونه‌ای تلویحی اعلام کرده است که هیچ مقامی، حتی با تصویب و توافق همه نمایندگان مجلس، مجاز به انعقاد چنین قراردادهایی نیست. البته بررسی بیشتر قانون اساسی نیز نشان می‌دهد که بسیاری دیگر از اصول آن، از جمله اصول ۸۰، ۱۴۵، ۱۴۶ نیز نفی سلطه بیگانه و عدم تعهد در برابر قدرت‌های بزرگ را به نوعی یادآوری کرده‌اند.

دعوت و صدور انقلاب را نیز می‌توان از راهبردهای دیگر مورد نظر سیاست خارجی جمهوری اسلامی دانست. افزون بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بررسی سخنرانی‌ها و مواضع مسئولان ارشد جمهوری اسلامی نیز نشان می‌دهد که اکثریت قریب به اتفاق این افراد، جدا از چگونگی بحث صدور انقلاب، از این موضوع سخن گفته‌اند؛ برای مثال، بررسی سخنان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد، ایشان در سخنرانی‌های خود، ۳۳ بار از واژه «صدور انقلاب» استفاده کرده‌اند که البته در ۳۱ مورد، منظور ایشان به صراحت صدور نرم‌افزاری و صدور پیام انقلاب بوده است^(۱). برپایه قانون اساسی، تحقق اهدافی مانند تبلیغ جهان‌بینی توحید براساس آخرین وحی الهی، اعتقاد به کرامت انسان و جانشینی او از سوی خداوند بر روی زمین، انهدام و تخریب سیاسی تفکر نژادپرستی و نژادگرایی و از بین بردن تبلیغات نوعی و نژادی، نفی تجزیه بشریت از طریق مرزهای جغرافیایی و اقلیمی، نابودی هرگونه ظلم و ستم و برقراری نظام عدل و قسط و برادری و اخوت و سرانجام، تأسیس حکومت واحد جهانی بر مبنای شریعت و قوانین اجتماعی اسلام، از جمله موارد ثابتی هستند که جمهوری اسلامی آن را در قالب دعوت و صدور انقلاب همواره پیگیری کرده و از این رهگذر کوشیده است، تحقق هژمونی را برای جمهوری اسلامی ایران در سطوح منطقه‌ای و حتی جهانی، متصور کند. در همین حال، مطالعه سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، بیانگر این نکته است که این سند نیز بر واژگانی مانند «ثبات در سیاست خارجی براساس قانون

اساسی»، رعایت «عزت، حکمت، و مصلحت»، و تقویت روابط خارجی از طریق: گسترش همکاری‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی، ادامه پرهیز از تنش در روابط با کشورها، تقویت روابط سازنده با کشورهای غیرمتخاصم، بهره‌گیری از روابط برای افزایش توان ملی، مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی، تلاش برای رهایی منطقه از حضور نظامی بیگانگان، مقابله با تک‌قطبی شدن جهان، تلاش برای ایجاد همگرایی بیشتر میان کشورهای اسلامی، تلاش برای اصلاح ساختار سازمان ملل، بهره‌گیری از روابط سیاسی با کشورها برای نهادینه کردن روابط اقتصادی، افزایش جذب منابع و سرمایه‌گذاری خارجی و فناوری پیشرفته و گسترش بازارهای صادراتی ایران و افزایش سهم ایران از تجارت جهانی و رشد پرشتاب اقتصادی موردنظر در چشم‌انداز؛ تحکیم روابط با جهان اسلام و ارائه تصویر روشنی از انقلاب اسلامی و تبیین دستاوردها و تجربه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جمهوری اسلامی؛ تلاش برای تبدیل مجموعه کشورهای اسلامی و کشورهای دوست منطقه به یک قطب منطقه‌ای اقتصادی، علمی، فناوری و صنعتی؛ تقویت و تسهیل حضور فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مجامع جهانی و سازمان‌های بین‌المللی، تأکید دارد.

برپایه تحلیل‌های پلی‌هیوریستیکی، مجموعه این موارد، گزینه‌های شناختی زیادی را از حیث انتخاب تصمیم‌سازان درباره بحران‌های فراروی سیاست خارجی، خارج کرده و تصمیم‌گیران را محدود به تصمیم‌گیری عقلانی در چارچوبی به‌مراتب محدودتر می‌کنند. این مقاله در بخش دوم و پس از مروری کوتاه بر تأثیرات جهانی بیماری کووید-۱۹ بر سیاست و امنیت بین‌المللی، و همچنین، بررسی واکنش تصمیم‌گیران سیاست خارجی ایران در بخش نتیجه‌گیری، به جمع‌بندی استدلال‌ها خواهد پرداخت.

۳. پاندمی کرونا و تشدید اختلاف قدرت‌های بزرگ

آغاز پاندمی کرونا از شهر «ووهان» چین و قدرت بالای سرایت این ویروس که باعث تفاوت آن با بیماری‌های دیگری همچون آنفلوانزا، سارس، مرس، و... شد، سرآغاز تحلیل‌های سیاسی پرشماری بود. در این‌بین، برخی استدلال می‌کردند که

کشورهای پیروز این بیماری، کشورهای شرق دور، مانند ژاپن، کره، چین، هنگ‌کنگ، تایوان، و سنگاپور هستند که دارای یک ذهنیت اقتدارگرایانه ناشی از سنت فرهنگی کنفوسیانیسم هستند و نسبت به مردم اروپا و آمریکا، اطاعت‌پذیری بیشتری نشان می‌دهند و بیشتر به دولت اعتماد دارند (ویتور^۱، ۲۰۲۰: ۱) و برخی نیز با استفاده از واژه «چرنوبیل بیولوژیک^۲» استدلال کردند که این روند، موجب بدنامی بیشتر کشورهایی مانند چین شده است که با پنهان‌کاری خود، موجب رخداد بحرانی تمام‌عیار در سطح جهان شده است (فورجی و دیگران^۳، ۲۰۲۰: ۱). آمارهای جهانی نشان می‌داد، درحالی‌که میزان مرگ‌ومیر ناشی از این ویروس، ابتدا در چین نگران‌کننده بود، اما این روند، خیلی زود معکوس شد و سهم جانباختگان کشورهای توسعه‌یافته اروپایی و آمریکا از این بیماری، به شدت افزایش یافت. در این شرایط، چین و آمریکا که پیش‌ازاین نیز درگیر یک جنگ تجاری شده بودند— در مرحله سرنوشت‌سازی از روابط قرار گرفتند که به گفته دیوید زویگ^۴، استاد علوم و فناوری دانشگاه هنگ‌کنگ، «بسیار دراماتیک و خطرناک^۵» است و در سال ۲۰۲۰، وارد بحث «مرگ و زندگی» شده است. در این چارچوب، شی یین هونگ^۶، مشاور دولت چین و استاد روابط بین‌الملل «دانشگاه رنمین^۷» چین، حتی مدعی شد که وضعیت رقابت و درگیری دو کشور در شرایط کرونا، اکنون همه‌جانبه شده و نه تنها نشانه‌های جدایی و گسست در دوران پاندمی افزایش یافته است، بلکه موجب شده است که روابط آمریکا و چین به پایین‌ترین حد ممکن، از سال ۱۹۷۲ به‌این‌سو، برسد (گان^۸، ۲۰۲۰: ۱).

فزونی این دشمنی درحالی است که یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تغییر

1. Wintour
2. Biological Chernobyl
3. Forgey and others
4. David Zweig,
5. Dramatic and Dangerous
6. Shi Yinhong
7. Renmin University
8. Gan

راهبرد ایالات متحده در سال‌های اخیر، فشارهای داخلی، از جمله مشکلات اقتصادی و اجتماعی بوده است و در واقع، هنگامی که دونالد ترامپ در سال ۲۰۱۷ عهده‌دار مقام ریاست‌جمهوری شد، قرار بود بهبود شرایط اقتصادی و رسیدگی به مشکلات اجتماعی، یکی از مهم‌ترین تعهدات وی در برابر مردم این کشور باشد؛ ترامپ پس از به‌عهده گرفتن ریاست‌جمهوری، محدودیت‌های چشمگیری را برای کشورهایمانند چین — که تراز بده‌بستان‌های تجاری آن‌ها به‌زیان آمریکا است — وضع کند. فرمان اجرایی ترامپ، به‌نام «آمریکایی بخرید، آمریکایی استخدام کنید» — که با هدف حمایت از نیروی کار آمریکایی امضا شد — از مراکز و نهادهای این کشور می‌خواست، ضوابط جدیدی را به‌منظور پیشگیری از تقلب در امور مهاجرتی و بدبهره‌گیری از برنامه‌ صدور گذرنامه کار برای نیروی کار ماهر پیشنهاد دهند (کاخ سفید^۲، ۲۰۱۷).

نکته قابل‌تأمل در این میان اینکه نایل فرگوسن^۳ تاریخ‌نگار و متخصص تاریخ اقتصاد در دانشگاه هاروارد نیز بر این نظر است که: «امپراتوری‌ها به‌واسطه عدم تعادل در شرایط اقتصادی سقوط می‌کنند و بدهی، گام نخست در این مسیر است که این مهم می‌تواند تأییدگر تأثیر فشارهای داخلی بر تغییر راهبرد این کشور باشد» (نای، ۱۳۹۲: ۲۵۹). صرف‌نظر از میزان شدت گرفتن اختلاف چین با آمریکا و اروپا، به‌نظر می‌رسد، ایجاد این فضای دوقطبی — همان‌گونه که در دهه نخست انقلاب، برای ایران فرصت‌هایی را در پی داشت — بتواند فضای بیشتری را برای تنفس سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در شرایط تحریم فراهم کند و گزینه‌های بیشتری را در اختیار تصمیم‌گیران قرار دهد. در چنین شرایطی، همان‌گونه که رابرت مالی^۴، مدیر «گروه بین‌المللی بحران»^۵ و هماهنگ‌کننده سیاست خاورمیانه‌ای / *اوباما* اشاره می‌کند: «با وجود اینکه در آغاز گسترش بیماری کرونا، به‌نظر می‌رسید، این

1. Buy American and Hire American
2. White House
3. Niall Ferguson
4. Robert Malley
5. International Crisis Group

بیماری همه‌گیر، موجب همکاری عمیق‌تر بین‌المللی برای مقابله با چالش‌های مشترک جهانی شود، اما در ادامه نشان داد که به‌این‌سو گرایش دارد که روندهای موجود دشمنی را در جهان شدت و سرعت بخشد و موجب «ضدجهان‌وطنی» شود (مالی^۱، ۲۰۲۰: ۱). ازیک‌سو، تأثیر اقتصادی ویروس کرونا بر سرعت معادلات جهانی موجب شد که بسیاری از صنایع با کاهش چشمگیر تولید یا توقف روبه‌رو شوند و ازسوی‌دیگر، کاهش سفر از تقاضای نفت در جهان کاسته و به‌مازاد عرضه بینجامد و حتی دولت آمریکا برای نخستین‌بار در تاریخ صنعت نفت، موضوع توقف واردات نفت از عربستان را بررسی کند (ماسون^۲، ۲۰۲۰: ۱). مجموعه این شرایط جهانی و افزایش اختلاف بین قدرت‌های بزرگی مانند آمریکا، چین، اتحادیه اروپا، و روسیه دربردارنده فرصت‌هایی برای جمهوری اسلامی ایران بوده است تا در حد توانایی خود، از این اختلاف‌نظرها به‌سود خود بهره‌برداری کند.

۴. کرونا و گزینه‌های تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

براساس آنچه در بخش اهداف راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران گفته شد، الگوی فکری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه گذشته، برپایه ارائه نسخه‌ای با سه عنصر «آرمان‌گرایی»، «استقلال‌طلبی»، و «آمریکاستیزی» همراه با بهره‌گیری از قابلیت‌های «نمادین» و توانمندی‌های علمی و فناورانه داخلی برای ایجاد گفتمانی فراگیر بوده است. براین‌اساس، جمهوری اسلامی ایران تاکنون کوشیده است از طریق حمایت از جریان‌های مخالف وضع موجود، نفوذ خود را در خاورمیانه افزایش دهد و درعین‌حال، با افزایش دستاوردها و توانمندی‌های فنی و پزشکی، ایران را به‌عنوان کشوری مستقل و درعین‌حال، توسعه‌یافته معرفی کند؛ ضمن اینکه جمهوری اسلامی برای گسترش گفتمان سیاست خارجی خود در سال‌های اخیر، از شبکه‌های اجتماعی‌ای مانند «توییتر» نیز بهره‌گیری می‌کند. آن‌گونه که در چارچوب نظری نیز اشاره شد، تحلیل‌های پلی‌هیوریستیکی، همواره گزینه‌های شناختی زیادی را از حیطة انتخاب تصمیم‌سازان درباره بحران‌های فراروی سیاست خارجی، خارج می‌کند و

تصمیم‌گیران را محدود به تصمیم‌گیری در چارچوبی به مراتب کوچک‌تر می‌کند. بررسی واکنش تصمیم‌گیران سیاست خارجی ایران، بیانگر این موضوع است که تصمیم‌سازان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز با حذف بدیل‌هایی که از منظر شناختی آنان، فاقد رسمیت هستند، گزینه‌های باقی‌مانده و درعین‌حال، محدود خود را در واکنش به این شرایط فعال کرده‌اند که مهم‌ترین این تصمیم‌ها تاکنون به شرح زیر هستند.

۱-۴. ایجاد کارزار بین‌المللی رسانه‌ای در راستای محکوم‌سازی تحریم‌های آمریکا

تنگنای ایران برای واردات تجهیزات پزشکی، به سبب تحریم‌های آمریکا، این فرصت را در اختیار دیپلماسی جمهوری اسلامی قرار داد تا از همان روزهای ابتدایی گسترش این بیماری در کشور، راه‌اندازی کارزار بین‌المللی رسانه‌ای علیه آمریکا را به‌عنوان یک تصمیم اجرایی در بین گزینه‌های موجود تصمیم‌گیری، پیگیری کند. در این چارچوب، مقامات رسمی جمهوری اسلامی ایران، از جمله رئیس‌جمهور، وزیر امور خارجه، و سخنگویان وزارت امور خارجه و بهداشت در کارزار رسانه‌ای خود کوشیدند در مصاحبه‌ها، موضع‌گیری‌ها، و «توثیق»‌های خود، عملکرد و سیاست‌های آمریکا در برابر ایران را برای افکار عمومی و رسانه‌های جهان تشریح کنند. در راستای این کارزار، رئیس‌جمهور ایران در گفت‌وگوی تلفنی با رئیس‌جمهور ونزوئلا، ضمن تشبیه «امپریالیسم آمریکا» به «ویروسی خطرناک‌تر از کرونا برای جامعه بشری» بیان کرد: «ایران و ونزوئلا با همبستگی و توسعه همکاری‌ها توانسته‌اند سال‌ها در برابر ویروس مهاجم و قدیمی آمریکا به‌خوبی مقاومت کنند» (پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست‌جمهوری ایران، ۲۵ فروردین ۱۳۹۹). روحانی در واکنش به سخنان ترامپ مبنی بر درخواست ایران برای دریافت کمک از آمریکا در راستای مقابله با بحران کرونا نیز گفت: «متأسفانه آن‌هایی که حتی دارو و مواد غذایی را به‌روی مردم بستند و تحریم کردند، خبیثانه‌ترین اقدام را علیه ملت ایران در این ۲ سال انجام دادند، با یک ماسک دلسوزی ظاهر شدند که ما هم می‌خواهیم به ملت ایران کمک کنیم». وی افزود: «شما اگر واقعاً راست می‌گویید، لااقل تحریم دارو را بردارید؛ این اولین قدم است» (ایرنا، ۱۳۹۹).

وزیر امور خارجه ایران نیز در این کارزار با انتشار توثیق‌هایی کوشید از

فرصت کرونا برای گفتمان‌سازی در راستای محکوم‌سازی اقدامات آمریکا، بهره‌گیری کند. ظریف تأکید کرد: «کرونا فرصتی برای ایالات متحده بود تا از اعتیاد به تحریم رها شود، اما اکنون با بدنامی در خاطر مردم ما خواهد ماند» (ظریف، ۱۳۹۹/۱/۲۵). وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران در توثیق دیگری تصریح کرد: «در هنگامه شیوع کرونا، ایالات متحده از خرابکاری و آدم‌کشی پا را فراتر گذاشته و جنگ اقتصادی، تروریسم اقتصادی، و تروریسم بهداشتی علیه ایرانیان راه انداخته است. این کار حتی فراتر از اقدامات مجاز در صحنه جنگ است». وی در این توثیق همچنین خطاب به اتحادیه اروپا افزود: «معاونت در جنایات جنگی را متوقف کنید! پیروی از تحریم‌های غیراخلاقی و غیرقانونی ایالات متحده را متوقف کنید» (ظریف، ۱۳۹۹/۱/۱۰). افزون‌براین، ظریف در رشته توثیق‌های خود، «رعایت نکردن تحریم‌های قلدِر» را «یک ضرورت اخلاقی» برای جهان توصیف کرد (ظریف، ۱۳۹۹/۱/۷) و دولت ایالات متحده را متهم کرد که «شادمانه از کشتن شهروندان ایرانی در نوروژ»، احساس «غرور» می‌کند. او همچنین، به کاخ سفید هشدار داد که سیاست فشار حداکثری آمریکا، موجب «بدنامی همیشگی» این کشور خواهد شد و ایران نیز در این روند تسلیم نمی‌شود (ظریف، ۱۳۹۹/۱/۱). جدول زیر، حجم توثیق‌های وزیر امور خارجه ایران را در کارزار رسانه‌ای محکومیت تحریم‌های آمریکا با محوریت کرونا در مقایسه با کل توثیق‌های وی در بازه زمانی شش‌ماهه آغاز بحران کرونا در ایران، نشان می‌دهد.

جدول شماره (۱). مقایسه تعداد توثیق‌های وزیر امور خارجه ایران با کل توثیق‌های وی در محکومیت

تحریم‌ها در دوره پاندمی (اسفند ۱۳۹۸-مرداد ۱۳۹۹)

بازه زمانی فرستادن	کل توثیق‌ها	توثیق‌های ضدتحریم مربوط به کرونا
اسفند ۱۳۹۸	۱۲	۹
فروردین ۱۳۹۹	۱۴	۱۱
اردیبهشت ۱۳۹۹	۱۳	۳
خرداد ۱۳۹۹	۱۹	۰
تیر ۱۳۹۹	۱۱	۰
مرداد ۱۳۹۹	۳۱	۰

منبع: یافته‌های پژوهش

گفتنی است، بیشتر توثیق‌های کرونایی وزیر امور خارجه ایران در بازه موردبررسی،

با محتوای محکوم‌سازی تحریم‌های آمریکایی و به زبان انگلیسی نوشته شده‌اند و در آن‌ها به تأثیر کرونا بر مسائل داخلی آمریکا، از جمله تأثیر مرگبار این ویروس بر سیاهان آمریکایی، تأکید شده است. البته آن‌گونه که روند این تئیت‌ها دست‌کم در چهار ماه نخست این بحران نشان می‌دهد. استفاده از موضوع کرونا به‌گونه‌ای مقطعی مورد توجه وزیر امور خارجه ایران بوده و به‌مرور زمان، اهمیت این موضوع از دستورکار وی خارج شده است.

افزون بر رئیس‌جمهور و وزیر امور خارجه، سخنگویان وزارت امور خارجه و وزارت بهداشت جمهوری اسلامی ایران نیز در کارزار رسانه‌ای ضدتحریم نقش آفرینی کردند؛ به‌عنوان نمونه، سخنگوی وزارت امور خارجه ایران، در واکنش به سخنان وزیر و سخنگوی وزارت امور خارجه آمریکا درباره مقابله ایران با ویروس کرونا، این سخنان را نشانه‌ای از «ماهیت نفرت‌پراکن رژیم آمریکا» دانست و دولت این کشور را به دلیل «تهدید آگاهانه برای در خطر قرار دادن سلامت مردم ایران» از طریق «تروریسم اقتصادی و پزشکی و ارتکاب جنایت علیه بشریت» و نیز عملکرد «بسیار ضعیف در مقابله با ویروس کرونا در داخل آمریکا»، فاقد هرگونه «وجاهت برای اظهار نظر درباره عملکرد ایران برای مقابله با ویروس کرونا» دانست (موسوی، ۱۳۹۹/۱/۱۲).

سخنگوی وزارت بهداشت نیز با انتشار سندی در مورد پذیرفته نشدن درخواست ایران برای خرید کیت‌های تشخیصی ویروس کرونا از کره جنوبی تصریح کرد، سویفت مربوطه از سوی بانک کره‌ای، به‌بهانه تحریم ریجکت شده و این نشان می‌دهد که ادعاها مبنی بر تحریم نبودن دارو و تجهیزات پزشکی، دروغ است (انتخاب، ۱۳۹۹/۱/۳۰).

۲-۴. برانگیختن احساسات و افکار عمومی داخلی علیه آمریکا و تمدن غرب یکی از ویژگی‌های تصمیم‌گیران در جمهوری اسلامی ایران، همواره تلاش برای خلق گفتمانی انتقادی در جهان بوده است و بحران کرونا نیز از این چشم‌انداز، فرصت جدیدی را پیش‌روی آن‌ها قرار داد. در این چارچوب، رهبر جمهوری اسلامی ایران در سخنرانی نوروزی خود خطاب به ملت ایران تصریح کرد:

سران آمریکا چند بار تا حالا گفته‌اند که ما حاضریم از لحاظ درمان و دارو به شما کمک کنیم؛ چند بار تکرار کرده‌اند که فقط شما از ما بخواهید تا به شما از لحاظ دارو و درمان کمک کنیم. این جزو آن حرف‌های بسیار عجیب است که به ما می‌گویند که از آن‌ها درمان بخواهیم و دارو بخواهیم. اولاً خودتان دچار کمبودید... ثانیاً شما آمریکایی‌ها متهمید به اینکه این ویروس را شما تولید کرده‌اید؛ من نمی‌دانم چقدر این اتهام حقیقی است، اما وقتی این اتهام وجود دارد، کدام عاقلی به شما اعتماد می‌کند که شما بیایید برای او دارو بیاورید» (سخنرانی نوروزی آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱/۳).

ایشان همچنین در سخنرانی تلویزیونی دیگری به مناسبت نیمه شعبان، با برشمردن مصداق‌هایی همچون مصادره ماسک‌ها و دستکش‌های کشورهای توسط برخی کشورهای اروپایی و آمریکا و هجوم مردم به فروشگاه‌ها، آن را «محصول فرهنگ و تمدن غرب» و «نتیجه طبیعی فلسفه حاکم بر تمدن غربی» مبتنی بر «فردگرایی»، «مادی‌گرایی» و «بی‌خدایی» توصیف کرد (سخنرانی نیمه شعبان آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۱/۲۱).

رئیس‌جمهور نیز در آیین گشایش یکی از طرح‌های عمرانی، با گریز از مشکلات داخلی، به انتقاد از دولت آمریکا پرداخت و اظهار داشت:

علی‌رغم اینکه هم ویروس کرونا و هم ویروس آمریکا در مسیر تولید کشور تأثیرگذار هستند، ولی هیچ‌یک از این ویروس‌ها نمی‌تواند ما را متوقف کند و ما به تولید خود ادامه می‌دهیم و با تمام توان تلاش می‌کنیم، هدفی که رهبری امسال برای جهش تولید تعریف کردند را اجرایی کنیم.

وی همچنین افزود:

نمی‌گذاریم لبخندی بر روی صورت مستبدین کاخ سفید بنشیند و کاری می‌کنیم که آن‌ها در مسیر غلط سیاسی خود همواره دچار غم‌واندوه باشند. ملت ما سرافراز است و سرافرازتر خواهد بود و ما از این مشکلات به‌خوبی عبور خواهیم کرد و دیگران را هم یاری و کمک خواهیم کرد و همیشه یار مظلومان و یار ملت فلسطین هستیم» (پایگاه اطلاع‌رسانی

ریاست جمهوری ایران، ۱ خرداد ۱۳۹۹).

بسیاری دیگر از مقامات جمهوری اسلامی ایران، به ویژه اعضای مجلس خبرگان نیز موضع مشابهی داشته‌اند و بخش‌های گوناگون رسانه‌های حاکمیتی در ایران هم کوشیده‌اند از فرصت به دست آمده در این وضعیت، برای برانگیختن احساسات و افکار عمومی در داخل که پس از ماجرای سقوط هواپیمای اوکراینی آسیب جدی دیده بود— استفاده کنند. سخنگوی وزارت امور خارجه نیز این وضعیت را برای مردم آمریکا، «فلاکت‌بار» توصیف کرد و گفت:

مردم آمریکا در شرایط بسیار وحشتناک و بغرنجی به سر می‌برند... و ترامپ نمی‌تواند ضعف عملکرد دولت خود را در مقابله با کرونا، شرایط بد اقتصادی، و بازار سهام در آن کشور و فشار داخلی در ماه‌های منتهی به انتخابات ریاست جمهوری آمریکا و یا بحران آفرینی در خارج آمریکا، از دید افکار عمومی پنهان کند» (موسوی، ۱۳۹۹/۱/۱۲).

موضع رسمی جمهوری اسلامی ایران برای استفاده از موضوع کرونا در عرصه سیاست خارجی، به منظور برانگیختن احساسات و افکار عمومی علیه آمریکا، به گونه‌ای بود که بسیاری از رسانه‌های داخلی و خارجی، برکناری سخنگوی وزارت بهداشت ایران، پس از مصاحبه انتقادی وی با خبرگزاری آناتولی درباره کم‌کاری چین در انتشار اسناد و مدارک کرونا را در چارچوب همین اولویت ارزیابی کردند.

۳-۴. رایزنی با رهبران جهان برای توصیف رنج ایران بر اثر کرونا

در شرایطی که تحریم‌ها اجازه هرگونه مبادله بانکی برای خرید کالاهای ضروری و بهداشتی را از ایران گرفته است و ورود شرکت‌های دارویی و غذایی به میدان مبارزه با کرونا در ایران را ناممکن کرده است، یکی دیگر از تصمیم‌گیری‌های سران جمهوری اسلامی ایران، آگاه‌سازی سران کشورهای جهان از خطر کرونا با وجود تحریم‌های ایران است. سردمداران جمهوری اسلامی ایران در این راستا کوشیدند تماس‌های زیادی را با رهبران همه کشورهای جهان برقرار کنند و دشواری‌های پیش‌روی دولت ایران را در مبارزه با کرونا برای آن‌ها شرح دهند.

رئیس‌جمهور ایران، در روزهای پایانی اسفند ۱۳۹۸ و در گیرودار گسترش

بیماری کووید-۱۹ در ایران، اقدام به نامه‌نگاری به سران برخی از کشورها کرد و از تحریم‌های آمریکا ضد ایران در این شرایط دشوار شکایت نمود. هر چند هیچ‌گاه اعلام نشد که مخاطبان نامه روحانی، کدام رهبران جهان بوده‌اند، اما برپایه متنی که وزارت امور خارجه در ۲۴ اسفند ۱۳۹۸ منتشر کرد، حسن روحانی در این نامه، به سران کشورهای مخاطب یادآوری کرد که جمهوری اسلامی ایران — برخلاف کشورهای دیگر درگیر کرونا — با موانع و تنگناهای جدی‌ای روبه‌رو است که ناشی از تحمل دو سال «تحریم‌های گسترده غیرقانونی»، «سیاست فشار حداکثری»، و «کارشکنی‌های سیستماتیک دولت آمریکا» است. روحانی با اشاره به خسارت نزدیک به ۲۰۰ میلیارد دلاری ناشی از تحریم‌ها در دو سال گذشته تأکید کرد: «اکثر اتباع و شرکت‌های خارجی — حتی اتباع و شرکت‌های دولت‌های باقی‌مانده در برجام، عملاً از این تحریم‌ها پیروی کرده‌اند؛ حال اینکه اقدامات در مغایرت آشکار با اصول انسانی، مقررات بین‌المللی، از جمله برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت می‌باشند» و وزیر امور خارجه آمریکا نیز «در کمال وقاحت از سایر کشورها خواسته است تا ارسال کمک‌های بشردوستانه به ایران را منوط به تحقق خواسته‌های نامعقول و ضدبشری آمریکا نمایند».

روحانی با استفاده از واژه «وظیفه بین‌المللی»، به سران مخاطب این نامه گفته بود که زمان این است که جامعه بین‌الملل در برابر «قلدری‌های ضدقانونی و ضدانسانی آمریکا» ایستادگی کند و اجازه ندهد که تحریم‌های ظالمانه آمریکا علیه ایران، رویارویی با این ویروس مهلک را تحت تأثیر قرار دهد (پرتال خبری وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ۲۴ اسفند ۱۳۹۸: ۱).

افزون‌براین، براساس بررسی نگارندگان، وزیر امور خارجه ایران، تنها در دو هفته ابتدایی سال ۱۳۹۹، دست‌کم ۳۰ تماس تلفنی با هم‌تایان خود در سراسر جهان (با موضوع کرونا) داشت و در گفت‌وگو با هم‌تایان خود، از جمله موتگی توشی‌میتسو، وزیر امور خارجه ژاپن، تحریم‌های آمریکا را مانع اصلی تأمین نیازهای دارویی و تجهیزات پزشکی موردنیاز برای مهار فوری کرونا در ایران دانست که باید برداشته شود. ظریف در گفت‌وگو با وانگ یی، وزیر امور خارجه چین، سرگئی لاوروف، وزیر امور خارجه روسیه و وزرای امور خارجه فرانسه، سوئد، نروژ، انگلیس، و هماهنگ‌کننده

سیاست خارجی اتحادیه اروپا نیز تحریم‌های غیرقانونی و یکجانبه آمریکا را مانعی بر سر راه مبارزه با این همه‌گیری جهانی خواند و از همه آنان خواست، در این شرایط، تحریم‌های ظالمانه آمریکا ضد ملت ایران را هم برپایه تعهدات برجامی خود و هم به دلیل ملاحظات انسانی رعایت نکنند.

وزرای امور خارجه ترکیه، پاکستان، آذربایجان، ترکمنستان، امارات، کویت، نیجریه، آفریقای جنوبی، کنیا، و اندونزی نیز از مقامات دیگری بودند که ظریف خواستار همراهی آن‌ها با ایران در شرایط گسترش کرونا شد.

در کنار تماس‌های پرشمار با سران کشورهای جهان، ظریف در نامه خود به آنتونیو گوترش، دبیرکل سازمان ملل نیز نوشت: «درحالی که کووید-۱۹ درحال تحمیل خسارت‌های گسترده و سنگین به ایران است، باید درنظر داشته باشیم که ویروس‌ها بین ما تمایزی قائل نمی‌شوند. ما انسان‌ها نیز نباید در مبارزه با ویروس‌ها تبعیض‌آمیز رفتار کنیم» (پرتال خبری وزارت امور خارجه ایران، ۱۳ اسفند ۱۳۹۸).

ظریف در این نامه تأکید کرد: «با وجود توانمندی علمی و تعهد نظام سلامت ایران برای مبارزه با شیوع کروناویروس، تحریم‌های ایالات متحده بر تجارت قانونی و پیش شرط‌های اخیر مقامات ایالات متحده برای ممانعت از فروش دارو، تجهیزات پزشکی و کالاهای بشردوستانه، تلاش‌ها برای مبارزه با شیوع کووید-۱۹ در ایران را با موانع جدی مواجه کرده است».

وزیر امور خارجه، تأثیر تحریم‌های ثانویه بر فروش نفت و در نتیجه، کاهش توان دولت برای تأمین یارانه کالاهای اساسی شهروندان ایرانی، کاهش توان بخش خصوصی برای تولید و اشتغال، چندلایه بودن تحریم‌های بخش‌های مالی، حمل‌ونقل، بیمه و بانکی برای جلوگیری از فروش دارو و تجهیزات پزشکی به ایران، عدم تأمین لوازم و نرم‌افزارهای ناوبری مورد استفاده شرکت‌های هواپیمایی ایران با هدف زمین‌گیر کردن بخش هوایی ایران، و اقدامات شرکت‌های آمریکایی برای مانع‌تراشی در استفاده از فناوری اطلاعات برای جلوگیری از شیوع کووید-۱۹ را به‌عنوان نمونه‌هایی از اقدامات آمریکا برشمرده است که تاحدی در بی‌عملی جامعه جهانی در برابر اقدامات غیرقانونی دولت ایالات متحده ریشه دارد (پرتال خبری وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ اسفند ۱۳۹۸).

۴-۴. تلاش برای جذب منابع مالی و کمک‌های بین‌المللی

یکی دیگر از تصمیم‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برای مدیریت بحران کرونا، ارائه فهرست منسجم نیازهای پیشگیرانه و درمانی کشور به نهادهای بین‌المللی مرتبط و سفرای مقیم و نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور به منظور پیشینه کردن ظرفیت کمک‌های بین‌المللی بوده است. برپایه گزارش‌های موجود، این پیگیری‌ها موجب شد، ایران بتواند کمک‌های هرچند محدودی را از سوی سازمان بهداشت جهانی، یونسف، و همچنین برخی سازمان‌های بین‌المللی مستقر در کشورهای چین، ترکیه، اتریش، آلمان، انگلیس، و فرانسه جذب کند (پرتال خبری وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳ اسفند ۱۳۹۸).

با وجود این، درخواست کم‌سابقه دریافت وام از «صندوق بین‌المللی پول» را می‌توان از ابتکار عمل‌های جدید تصمیم‌گیری در سیاست خارجی جمهوری اسلامی توصیف کرد که از چشم‌انداز پلی‌هیورستیکی می‌توان آن را تاحدودی گام متفاوتی هرچند با توضیحاتی در چارچوب مسیر گذشته—به‌شمار آورد. وزیر امور خارجه ایران در توثیقی یادآوری کرد که مدیر اجرایی صندوق بین‌المللی پول گفته است که کشورهایی که تحت تأثیر کووید-۱۹ قرار گرفته‌اند، از طریق «ابزار سریع مالی» پشتیبانی خواهند شد و افزود: «بانک مرکزی ما خواستار دسترسی فوری به این امکان است. صندوق بین‌المللی پول و هیئت‌مدیره آن باید به وظایف صندوق پایبند باشند، در طرف درست بایستند و مسئولانه عمل کنند» (ظریف، ۱۳۹۸/۱۲/۲۲).

گفتنی است، ایران که در شمار ۴۴ کشوری بود که در سال ۱۹۴۴ در نشست «برتون وودز» شرکت کرده بود و از اعضای اولیه نهادهای مالی پس از جنگ جهانی دوم، از جمله صندوق بین‌المللی پول، به‌شمار می‌آمد، بیش از نیم قرن بود که از این صندوق، درخواست وام نکرده بود. براین اساس، رئیس کل بانک مرکزی ایران، در تاریخ ۱۶ اسفند ۱۳۹۸، به‌طور رسمی از این صندوق وامی ۵ میلیاردی را با هدف مقابله با بیماری کووید-۱۹ و جبران آسیب‌های ناشی از آن، درخواست کرد که هرچند دادن این وام به ایران با کارشکنی مستقیم آمریکا به نتیجه مطلوب نرسید، اما برگ جدیدی در تاریخ دیپلماسی ایران رقم خورد. افزایش میزان همکاری‌های

محسوس بین ایران و سازمان بهداشت جهانی که شروع آن به سال ۱۹۵۵ برمیگشت و البته در سالهای پس از انقلاب اسلامی نیز در زمینه مبارزه با ایدز، مالاریا، سل، و بیماری‌های مسری دیگر، و توسعه پایدار ادامه داشت^(۲)، از نتایج دیگر تصمیم‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پاندمی کرونا بود. در همین حال، پزشکان بدون‌مرز، «شبکه جهانی هشدار و پاسخ به شیوع (بیماری)ها»^(۱)، مؤسسه «رابرت کخ»^(۳) در برلین، و «مرکز کنترل بیماری‌های چین»^(۳) از نهادهای بین‌المللی دیگری بودند که مأموریت پشتیبانی فنی از کووید-۱۹ در ایران را انجام دادند و گفت‌وگوهای سازنده‌ای بین آنان و مقامات ایرانی در مورد توسعه همکاری‌ها انجام شد.

افزون بر موارد یادشده، تداوم تلاش‌های پیشین برای رفع موانع، به‌منظور رشد صادرات غیرنفتی، توسعه دیپلماسی علمی و عمومی از طریق مکاتبه برخی رؤسای دانشگاه‌های ایران با هم‌تایان خارجی خود، و دعوت پیاپی مقامات جمهوری اسلامی ایران به توسعه همکاری‌های منطقه‌ای، از تصمیم‌های دیگر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بود که می‌تواند از چشم‌انداز پلی‌هیوریستیکی موردتوجه قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

از دیدگاه نظریه «پلی‌هیوریستیک»، تصمیم‌گیرندگان، دستاوردها و خسارت‌ها را به‌صورت سیاسی و نه اقتصادی می‌سنجند و در زمان تصمیم‌گیری، همواره در پی استفاده از گزینه‌هایی هستند که بقای سیاسی آنان را کمتر به مخاطره اندازد. آنچنان‌که این نوشتار نشان داد، بیماری ویروسی کووید-۱۹ تأثیرهای بنیادینی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نداشته است و هرچند واکنش تصمیم‌گیران ایرانی در مورد روند پیشرفت این بیماری از چشم‌انداز تاکتیکی — به‌ویژه در سه ماه نخست گسترش این بیماری — قابل‌ملاحظه بوده است، اما آنان که با تشدید

1. Global Outbreak Alert and Response Network (GORAN)
2. Robert Koch
3. Chinese Center for Disease Control

تحریم‌ها و خروج آمریکا از برجام، دچار مسائل و مشکلات زیادی شده‌اند، در روند بیماری کووید-۱۹، بدون هیچ‌گونه تغییر ماهوی در برنامه خود، تنها از فرصت جدیدی برای چانه‌زنی با نظام بین‌الملل بر سر تحریم‌ها برخوردار شده‌اند. در شرایط موجود و با وجود اینکه بسیاری از کشورها و نهادهای بین‌المللی نیز در عمل، دنباله‌روی از سیاست‌های آمریکا در مقابل ایران را ادامه داده‌اند و به احتمال زیاد، ادامه خواهند داد، بسیاری از همین کشورها و نهادها نیز در قالب‌های گوناگون از طریق نامه یا بیانیه، خواستار لغو تحریم‌های آمریکا شده‌اند؛ به گونه‌ای که انتظار می‌رود، در صورت تداوم بحران کرونا و شرایط موجود، کشورهای اروپایی از «تشدید تحریم‌ها» علیه ایران چشم‌پوشی کنند یا حتی به تدریج برخی از تحریم‌های ضدایرانی، موضوعیت خود را از دست بدهند یا دست‌کم، مسیرهای بشردوستانه، اندکی تقویت شوند. در این چارچوب سیاست خارجی ایران از چشم‌انداز پلی‌هیورستیکی اگر بخواهد از این شرایط برای کاهش فشارهای تحریمی بهره بگیرد، باید همواره ابتکارهای جدیدی را پایه‌ریزی کند؛ به گونه‌ای که عقلانیت حاکم بر این ابتکار عمل‌ها، در مجموع بتواند سبب تقویت منافع ملی ایران در آینده شود. در همین حال، هم‌زمانی کاهش شدید بهای جهانی نفت خام با تحریم‌های ایران، تاحدودی موجب شده است که تصمیم‌گیران ایرانی، با توجه به بهت‌زدگی همسایگان نفتی خود، بتوانند اعتماد به نفس بیشتری برای پیشبرد راهبرد اقتصاد بدون نفت به دست آورند و همچنین، همبستگی ملی در رویارویی با این تهدید غیرنظامی، به میزان چشمگیری افزایش یابد. همچنین، تصمیم‌گیران ایران در حال حاضر این فرصت را نیز به دست آورده‌اند که به واسطه دیپلماسی علمی، جایگاه واقعی و شایسته خود را در عرصه دستاوردها و توانمندی‌های علمی، فرهنگی، و فناورانه به همسایگان نشان دهند. ایران در طول ماه‌های گذشته، با وجود تمام کاستی‌ها و به‌عنوان کشوری که زیر سایه تحریم‌های بی‌سابقه آمریکا بوده است، توانسته است هم‌پای کشورهای توسعه‌یافته، در غلبه بر این بحران موفقیت‌هایی به دست آورد که این مهم نیز می‌تواند به سرمایه ارزشمندی برای انسجام ملی در سیاست خارجی تبدیل شود. افزون‌براین، شرایط کرونا، زمان مناسبی را برای بازسازی قدرت نرم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران فراهم

کرده است و ایران می‌تواند از این شرایط و به‌ویژه از کمک‌هایی که برخی از کشورهای همسایه در این شرایط دشوار فراهم کرده‌اند، استفاده کند، به تنش‌زدایی در سطح منطقه بپردازد، و راهبری علمی منطقه را در دست بگیرد. از این چشم‌انداز، تحقق تصمیم‌ها و نگرش ایدئولوژیک و راهبرد جمهوری اسلامی ایران مبنی بر ایجاد الگویی که قابلیت تقلید توسط کشورهای مسلمان و جهان‌سومی را داشته باشد، با تمرکز بر «استدلال‌های اقتصادی به‌جای استدلال‌های اجتماعی»، برپایه اصل ماندگاری ایران و میراث فرهنگی کهن ایرانیان، فرصت بیشتری برای تحقق خواهد یافت و براساس نظریه پل‌هیوریستیک، تصمیم‌سازان ایرانی مجبور نخواهند شد برخی بدیل‌های خود را به‌سبب ناهمخوانی با ادراک، برداشت، یا حتی نگرانی از بقای سیاسی خود، به‌راحتی کنار بگذارند. سرانجام، هرچند انتظار نمی‌رود که ویروس کرونا تحول جدی‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ایجاد کند، انتظار می‌رود که گام‌های آهسته و پیوسته ایران در این مسیر بتواند در مهار بحران‌ها و فشارها، کنترل تنش‌ها، جلوگیری از وخامت اوضاع، و احیاناً درگیری در مسائل منطقه‌ای مؤثر افتد؛ به‌ویژه اینکه به‌نظر می‌رسد، توسعه روابط فنی ایران، با موانع و حساسیت‌های داخلی کمتری روبه‌رو شود.*

یادداشت‌ها

۱. این بررسی از سوی نگارندگان و با مرور سخنرانی‌های امام خمینی در قالب مجموعه ۲۲ جلدی صحیفه نور، انجام شده است.

2. [www. WHO.int](http://www.WHO.int): 49

منابع

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۶)، صحیفه نور، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست‌جمهوری ایران (۱۳۹۹/۱/۲۵)، «گفتگوی تلفنی رئیس‌جمهوری ایران با رئیس‌جمهوری ونزوئلا»، پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست‌جمهوری ایران، در دسترس در: <http://www.president.ir/fa/114721>
- _____ (۱۳۹۹/۳/۱)، «سخنرانی رئیس‌جمهوری در آیین بهره‌برداری از طرح‌های ملی استان سیستان و بلوچستان و آغاز عملیات نصب سکو و توسعه فاز ۱۱ پارس جنوبی»، در دسترس در: <http://www.president.ir/fa/115415>
- پایگاه خبری انتخاب (۱۳۹۹/۱/۳۰)، «سند عدم اجازه آمریکا به کره جنوبی برای فروش کیت تشخیص کرونا به ایران»، در دسترس در: <https://www.entekhab.ir/fa/news/543248>
- پایگاه خبری عصر ایران (۱۳۹۸/۱۲/۲۲)، «درخواست وام ۵ میلیارد دلاری ایران از صندوق بین‌المللی پول برای جبران خسارات کرونا»، در دسترس در: <https://www.asriran.com/fa/news/718442>
- پرتال خبری وزارت امور خارجه ایران (۱۳۹۸)، «دکتر روحانی در نامه‌ای به تعدادی از سران کشورهای جهان: مقابله با کرونا مستلزم اقدامات هماهنگ و مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی است»، در دسترس در: <https://mfa.gov.ir/portal/newsview/577511>
- پرتال خبری وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۸)، «تحریم‌های یکجانبه و غیرقانونی آمریکا مانع عمده‌ای برای مبارزه با شیوع کرونا در کشورمان است که باید پایان یابد»، در دسترس در: <https://mfa.ir/portal/newsview/577396>
- _____ (۱۳۹۸)، «تشریح اقدامات وزارت امور خارجه برای به‌حداقل رساندن آثار منفی ناشی از انتشار ویروس کرونا»، در دسترس در: <https://mfa.ir/portal/newsview/577006>
- سخنرانی نوروزی آیت‌الله خامنه‌ای (۱۳۹۹/۱/۳)، در دسترس در:

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45227>

سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای به مناسبت نیمه شعبان (۱۳۹۹/۱/۲۱)، در دسترس در:

<http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=45320>

شورای راهبردی روابط خارجی (۱۳۹۹/۱/۲۱)، «تأثیر کروناویروس بر پویایی راهبردی در خاورمیانه»، در دسترس در:

<https://www.scfr.ir/fa/200/122910/>

_____ (۱۳۹۸/۱۲/۱۷)، «کرونا و لزوم همکاری منطقه‌ای و جهانی»، در دسترس در:

<https://www.scfr.ir/fa/300/30101/122169>

ظریف، محمدجواد (۱۳۹۹/۱/۲۵)، شبکه اجتماعی توئیتر، در دسترس در:

<https://twitter.com/JZarif/status/1249766316459859969?s=09>

_____ (۱۳۹۹/۱/۱۰)، شبکه اجتماعی توئیتر، در دسترس در:

<https://twitter.com/JZarif/status/1244229089772224512?s=09>

_____ (۱۳۹۹/۱/۷)، شبکه اجتماعی توئیتر، در دسترس در:

<https://twitter.com/JZarif/status/1243216530621546499?s=09>

_____ (۱۳۹۹/۱/۱)، شبکه اجتماعی توئیتر، در دسترس در:

<https://twitter.com/JZarif/status/1241019021622947841?s=09>

_____ (۹۸/۱۲/۱۲)، شبکه اجتماعی توئیتر، در دسترس در:

<https://twitter.com/JZarif/status/1238022679657164801?s=09>

معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه (۱۳۹۹/۲/۱۳)، «پیامدهای بحران کرونا بر سیاست خارجی و روابط بین‌الملل»، در دسترس در:

<https://economic.mfa.ir/portal/newsview/592827>

مورگنتا، هانس. جی (۱۳۷۶)، سیاست در میان ملت‌ها، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

موسوی، سیدعباس (۱۳۹۹/۱/۱۲)، پرتال خبری وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، در دسترس در:

<https://mfa.gov.ir/portal/newsview/579154>

نای، جوزف (۱۳۹۲)، آینده قدرت، ترجمه احمد غزیزی، تهران: نشر نی.

Country Cooperation Strategy for WHO and the Islamic Republic of Iran 2010–2014 (2020), Available at: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/113238>.

Dacey, Raymond and Carlson, Lisa J. (2004), "Traditional Decision Analysis and the Poliheuristic Theory of Foreign Policy Decision Making", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.48, No.1.

Decision Making, London, United Kingdom: Cambridge University Press; Gan, Nectar (2020), "Coronavirus has Created a Rift between the US and China that

- may take a Generation to Heal", *CNN News*, Available at: <https://edition.cnn.com/2020/05/08/asia/us-china-relations-nationalism-intl-hnk/index.html>.
- Malley, Robert (2020), "The International Order After COVID-19", Project Syndicate, Available at: <https://www.project-syndicate.org/commentary/pandemic-nativism-versus-globalism-by-robert-malley-2020-04>.
- Mason, Jeff (2020), "Trump to Consider Halting Saudi Oil Imports, Says U.S. has 'Plenty'", *Reuters*, Available at: <https://www.reuters.com/article/us-global-oil-trump/trump-to-consider-halting-saudi-oil-imports-says-us-has-plenty-idUSKBN222300>.
- Mintz, Alex and DeRouen Jr, Karl (2010), *Understanding Foreign policy Decision Making*, London: Cambridge University Press.
- Mintz, Alex, Nehemia, Geva and DeRouen Jr, Karl. (1994), "Mathematical Models of Foreign Policy Decision-Making: Compensatory Vs. Noncompensatory", *Synthese*, Vol. 100, No.3.
- Mintz, Alex (2004), "How Do Leaders Make Decisions? A Poliheuristic Perspective", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, No.1.
- _____ (2005), "Applied Decision Analysis: Utilizing Poliheuristic Theory to Explain and Predict Foreign Policy and National Security Decisions", *International Studies Perspectives*, Vol. 6, No.1.
- Neack, Laura (2019), *Studying Foreign Policy Comparatively: Cases and Analysis*, Newyork: United States: Rowman & Littlefield.
- Quint, Forgey, Lippman, Daniel, Bertrand, Natasha and Morello, Lauren (2020), "Biological Chernobyl: How China's secrecy fueled US coronavirus suspicions", *Politico Europe*, Available at: <https://www.politico.eu/article/biological-chernobyl-how-chinas-secrecy-fueled-us-coronavirus-suspicions>
- White House (2017), "Presidential Executive Order on Buy American and Hire American", (18 Apr 2017) Available at: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-executive-order-buy-american-hire-american>.
- WHO and Public Health Experts Conclude COVID-19 Mission to Islamic Republic of Iran (12 March 2020), available at: <http://www.emro.who.int/irn/iran-news>.
- WHO Team Arrives in Tehran to Support the COVID-19 Response, (2 March 2020), available at: <http://www.emro.who.int/irn/iran-news>.
- Wintour, Patrick (2020), "Coronavirus: who will be winners and losers in new world order?", *Guardian*, Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/11/coronavirus-who-will-be-winners-and-losers-in-new-world-order>